

УДК 81'373.612

СПЕЦИФІКА МЕНТАЛЬНОГО ЛЕКСИКОНУ: МОВНИЙ ЕТИКЕТ У ТВОРАХ ЛІНИ КОСТЕНКО

Буц Н.В.

*Кримський науково-методичний центр управління освітою НАПН України,
м. Сімферополь, Україна*

У статті розглядаються етикетні формули звертання і ввічливості, дібрані з поетичних творів Ліни Костенко, які зумовлюють риси мовної поведінки людини в різних життєвих ситуаціях.

Ключові слова: картина світу, ментальність, мовний етикет, опорні слова.

Постановка проблеми. Мовний етикет вважають культурним обличчям нації, бо він втілює риси мовної поведінки людини в різних життєвих ситуаціях. Сукупність усіх можливих етикетних формул утворює систему мовного етикету кожної нації. Структуру мовного етикету визначають такі елементи комунікативних ситуацій, які властиві всім мовцям: *звертання, привітання, прощання, вибачення, подяка, запрошення, побажання, прохання, знайомство, поздоровлення, пропозиція, порада, згода, відмова, співчуття, комплімент, присяга, похвала* тощо. З-поміж них вирізняють ті, що «вживаються при зав'язуванні контакту між мовцями – формули *звертань і вітань*; при підтриманні контакту – формули *вибачення, прохання, подяки* та ін.; при припиненні контакту – формули *прощання, побажання* тощо. Це – власне етикетні мовні формули» [7, с. 92]. Увібравши давні традиції, мовний етикет українців є унікальною універсальною моделлю їх мовної діяльності, що виявляється в системі стійких мовних виразів у мовній картині світу.

Когнітивна картина світу і мовна картина світу пов'язані між собою як ментальне явище, як зміст свідомості і як засіб допуску дослідника до цього змісту. *Художня картина світу* – це вторинна картина світу, яка подібна до мовної. Вона виникає в свідомості читача при сприйнятті ним художнього твору (чи в свідомості глядача, слухача – при сприйнятті інших творів мистецтва). Картина світу у художньому тексті створюється мовними засобами, відображаючи при цьому індивідуальну картину світу в свідомості письменника і втілюється:

- у відборі елементів змісту художнього твору;
- у відборі мовних засобів, що використовуються: використання певних тематичних груп мовних одиниць та їх груп, індивідуально-авторські мовні засоби та ін.;
- в індивідуальному використанні образотворчих засобів (система тропів).

У художній картині світу можуть бути концепти, що належать тільки даному авторському сприйняттю світу – індивідуальні концепти письменника.

Таким чином, мова виступає засобом утворення вторинної, художньої картини світу, яка відображає картину світу творця художнього твору. У художній картині

світу можуть бути відображені особливості національної картини світу – наприклад, національні символи, національно-специфічні концепти, етикетні мовні формули. При цьому треба завжди пам'ятати, що художня картина світу – вторинна, опосередкована картина світу, причому вона опосередкована двічі – мовою та індивідуально-авторською концептуальною картиною світу.

Обговорюючи поняття національної картини світу, не можна не сказати про співвідношення національного менталітету, концептосфери і картини світу.

Термін *менталітет* останнім часом став дуже популярним у наукових дослідженнях і в публіцистиці, однак зміст цього терміна до цього часу не може вважатися чітко визначеним. Існують різні, досить протилежні визначення цього поняття. Під менталітетом розуміють індивідуальний склад думок, психологічний склад розуму, особливості мислення, характер та ін.

Менталітет ми визначаємо як специфічний *засіб сприйняття і розуміння дійсності*, що визначається сукупністю когнітивних стереотипів свідомості, соціальної або етнічної групи людей. *Сприйняття і розуміння дійсності* – дуже схожі речі, але вони не співпадають між собою. Сприйняття – перший етап та основна умова розуміння.

Можна говорити про менталітет особистості, групи і народу (етносу). Менталітет конкретної особистості зумовлений національним, груповим менталітетом, а також факторами особистого розвитку людини – його індивідуальною освітою, культурою, вихованням, досвідом сприйняття та інтерпретації явищ дійсності.

Особливості спілкування того чи іншого народу є описом *комунікативної поведінки* цього народу [10, с. 279-282]. *Комунікативна поведінка народу* – це сукупність норм і традицій спілкування народу. Опис комунікативної поведінки фактично є описом одного з аспектів – комунікативного аспекта – національної мовної особистості [3, с. 5]. Комунікативна поведінка народу визначається його комунікативною свідомістю і є способом, яким можна описати зміст і основні закономірності функціонування його комунікативної свідомості. Комунікативна свідомість – частина національної картини світу, передусім вона проявляється в системі стійких мовних виразів, які є в спадщині кожного народу.

Мета: дослідити вживані Ліною Костенко у поетичних творах формули *звертання і ввічливості* мовного етикету, які притаманні українському народові. Прикметною ознакою поезії Ліни Костенко є відчутна перевага давніх українських етикетних виразів, як-як-от: «*Щастя тобі, доле!*» [4, с. 122]; «*Даруйте. Це не для мене*» [4, с. 196]; «*Що ж, на добраніч, пора вирушати...*» [4, с. 120]; «*Я прошу, люди, вислухайте мене...*» [5, с. 23]; «*Що ж, вибачайте*» [5, с. 23]; «*І я кажу: «Спасибі долі!»*» [4, с. 232]; «*О підожди, людино, будь ласкава ...*» [4, с. 336]; «*Вітаю Вас*» [4, с. 255]; «*Прощайте, люди!*» [4, с. 255]; «*Хвала богам, твій муж уже в дорозі*» [4, с. 446]; «*Хвалити Бога, вирвався і втік*» [5, с. 109]; «*Єдину душу Богу ховаю, а було так...*» [5, с. 5]; «*Наш гетьман, властю високий, такий наказ читати повелів*» [5, с. 80].

Звертання в творах Ліни Костенко тяжіють до традиційних народнопоетичних, почасти – поетеса вдається до прямих «запозичень» пісенних звертань (пор.: «*Повій, вітре буйнесенький, звідкіль тебе прошу. Розвій, вітре мою тугу, що на серці ношу!*» [5, с. 45]; «*Як не хочеш, моє серце, Дружиною бути, То дай мені таке зілля, Щоб тебе забути*» [5, с. 68]; «*Ну, от скажіте, людоньки, навіщо такий убивці та така*

краса?» [5, с. 79]). Звертання на зразок «*Царівночко!*», «*Створіннячко!*» [4, с. 363]; «*Дівчаточка, дівчатонька...*» [5, с. 135]; «*Моя ти голубичко*» [5, с. 86]; «*смертонько ласкава*» [5, с. 72]; «*Стара моя Полтавонько, Олтаво!*» [5, с. 114]; «*Ходім зі мною, доленько, ходім...*» [5, с. 125]. Звертання, вживані в поезії Ліни Костенко, є також типовими для українського мовного етикету моделями, позначеними впливом народнопісенного слова.

Неповторності традиційним звертанням надають «несподівані» синтаксичні поєднання в структурі етикетних виразів, напр.: «*Люди мої, рідна моя рідність!*» [4, с. 150], «*Мої кохані, милі вороги!*» [4, с. 150].

Важливі семантико-стилістичні функції в поезії Ліни Костенко виконують граматичні засоби висловлення **ввічливості**: пошання множина вживається поетесою тоді, коли йдеться про найближчу родину, здебільшого в розповідях про бабусю, маму. Напр.:

*Люблю легенди нашої родини,
Писати можна тисячу поем.
Коли були ще баба молодими,
Вони були веселі, як Хуррем.* [4, с. 387]

Займенник **ви** передає не лише офіційні стосунки (напр.: «*Полковнику, вам лист від кошового*» [5, с. 16]; ввічливе ставлення до старших за віком людей (напр.: «*Сказали ви, Яцихо, не до речі*» [5, с. 18]), а й до рідних (напр.: «*Я не забуду, тату, вас ніколи*» [5, с. 34], «*Не вірте, мамо! Гриць такий хороший!*» [5, с. 39]). У звертанні до матері фіксуємо паралельно і «ви», і «ти», пор.: «*От, бачте, мамо, все обійшлося*» [5, с. 82]; «*Спочивай, моя мамо, там легше тобі*» [5, с. 83].

Посилює глибину поваги до адресата непоодинокі використання в поезії пошанного «**Ви**», як-от:

«*Пробачте їм, пане Гамсун. Вас надто любили люди. А Ви їх так ошукали, вони не зможуть простити*» [4, с. 254]. Пор. звертання до прабаби:

*Рідна моя прабабо,
а я ж не знаю, де Ваша її могила...
Ви, кажуть були з благородних,
пудрували своє лице.
Було Вам 110 років, а Ви були молодю.*

Така вже Ваша порода, та, власне, я не про це. [4, с. 388]

Особливо зворушливо й урочисто сприймається це «Ви» у звертанні до коханої (чи коханого), напр.: «*Я кохаю Вас, Євро*» [4, с. 251]; «*Я Вас люблю, о як я Вас люблю!*» [4, с. 344]; «*Я дуже тяжко Вами відболіла*» [4, с. 278], «*Я Вас давно забути вже повинна*» [4, с. 324]. Звертання до коханої людини можна вважати поетичними знахідками поезії Ліни Костенко. Вони можуть поєднуватись із традиційним звертанням, що посилює оригінальність новоутвореного, напр.: «*Дорогий мій, сонячний, озвися!*» [4, с. 298]. Несподівано й неповторно сприймаються ті звертання, що побудовані за принципом антитези, напр.: «*Прощай, прощай, чужа мені людино! Ще не було ріднішого, як ти*» [4, с. 286], або перифрази, напр.: «*Ти ж ніч моя і світло моє денне!*» [5, с. 67].

Висновки. Етикетні формули звертання і ввічливості, дібрані із поетичних творів Ліни Костенко передають не лише специфіку людських взаємин у певних етикетних ситуаціях, вони доповнюється цілісною системою виразів і мовних

засобів, завдяки яким люди спілкуються між собою. Усе це розширює традиційні рамки вживання мовного етикету, обмеженого сферою міжособистісних взаємин, що є можливими за участі принаймні двох мовців. Поетеса щоразу доповнює реєстр етикетних слів і виразів власними неологізмами, стверджуючи унікальні можливості оновлення скарбниці мовного етикету українського народу.

Список літератури

1. Барабаш С. Г. Творчість Ліни Костенко в ідейно-художньому контексті літературної доби: дис.... д-ра наук: 10.01.01 / С.Г. Барабаш // Кіровоград, 2004.
2. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / С. К. Богдан. – К.: Рідна мова, 1998. – 475 с.
3. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М., 1987.
4. Костенко Л. Вибране. / Л. Костенко. – Київ: Дніпро, 1989.– 560 с.
5. Костенко Л. Маруся Чурай. / Л. Костенко. – К.: Дніпро, 1982. – 136 с.
6. Крупа Марія. Лінгвістичний аналіз художнього тексту / Марія Крупа. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 432 с.
7. Плющ Н.П. Формули ввічливості в системі українського мовного етикету / Н.П.Плющ // Українська мова і сучасність. – К., 1991. – С.92.
8. Романенко В. Мистецтво бачити світ / В. Романенко. – К., 1969.
9. Соколовська Ж.П. Картина світу та ієрархія сем / Ж.П.Соколовська // Мовознавство. – 2002. – № 6. – С.87-91.
10. Стернин И.А. О понятии коммуникативного поведения / И.А.Стернин // Kommunikativ-funktionale Sprachbetrachtung. – Halle, 1989.
11. Серебрякова Р.В. Особенности восприятия комплиментов в русском общении / Р.В. Серебрякова // Язык и национальное сознание. – Вып. 2. – Воронеж, 1999.

Буц Н.В. Специфика ментального лексикона: речевой этикет в произведениях Лины Костенко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т.24 (63). – №4. Часть 1. – С.431-434.

В статье рассматриваются этикетные формулы обращения и вежливости, отобранные из поэтических произведений Лины Костенко, которые обуславливают черты речевого поведения человека в различных жизненных ситуациях.

Ключевые слова: картина мира, ментальность, речевой этикет, опорные слова.

Buts N.V. Specificity of a mental lexicon: speech etiquette of Lina Kostenko // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communication». – 2011. – V.24 (63). – №4. Part 1. – P.431-434.

The label formulas of appeal and politeness, selected from poetic works of Lina Kostenko, are examined in the article, that stipulate the lines of speech behavior of man in different vital situations.

Key words: picture of the world, mentality, speech etiquette, basic words.

Поступила до редакції 18.07.2011 р.